

כמו פילים המרימים ראש כלפי השמים

מוות, כל מוות, מזמין תגובה. לא רק תגובה רגשית, אלא מחווה, מעשה, פעולה, משהו שיציין את יחסו של החי למותו של איש מסוים או למוות בכלל. כמו פילים המרימים ראש כלפי השמים כשהם נתקלים בגופה של פיל, גם בני אדם שרואים פתאום גווייה, גולגולת, תל קבורה, נוהגים לציין את זה, משמיעים אנחה, מניחים אבן קטנה, קוראים את הכתובת על המצבה, מרימים את הגולגולת, אומרים משהו כמו "הכל נשכח ואיך ימות החכם עם הכסיל", נושאים תפילה וכיוצא בזה.

המחווה הספונטנית הזאת נהפכת למשהו מורכב יותר נוכח ביטוי מוחשי למותו של יחיד שהצטיין: פסל ניוטון שהעמיד פאולוצי בספריה הבריטית החדשה, למשל, או הבקתה עם גג הקש בגן בצ'נג דו, בירת סצ'ואן, הדומה אולי לבקתה המקורית של המשורר הסיני הגדול דו פו, ועומדת אולי באותו מקום, או גל האבנים (ההולך וגדל עם כל מבקר), המציין את המקום שבו התבודד הנרי דיוויד תורו באגם וולדן ליד קונקורד, מסצ'וסטס. מתים דגולים אלה הם מושא להערצה, לחיקוי, מקור להשראה. אנחנו עולים אליהם לרגל, תערובת של תיירות וצליינות. כמחווה לזיכרם, כדי לסמן שאנחנו שייכים לקהילה תרבותית מסוימת וקצת על מנת שמשוהו מגדולתם אולי ידבק בנו; כפי שאנשים דתיים באים לקברי קדושים וצדיקים, בשביל ה'באראכה'. וכיוון שלא קל תמיד לבוא אל המקום שרוח המת שורה עליו (או אפילו לדעת מהו המקום הזה, כמו במקרה של הומרוס, למשל) אנחנו מחזיקים בבית צלם קטן של בודהא, או פרוטומת בטהובן מגבס מוזהב על הפסנתר.

הענין מסתבך עוד יותר כשהמת המסוים הוא גיבור מלחמה. בניגוד לגדולי הרוח, שבדרך כלל יש הסכמה על הישגיהם, הדבר לא תמיד ברור ביחס לגיבורי המלחמה שיש להם אנדרטאות, כמו המלכה בודיקה במרכבתה בלונדון, או הראני מג'האנסי בגוואליר. גם אם נסכים ששתיהן היו לוחמות ופטרויות, וגם אם אין לנו חשבון היסטורי איתן (בניגוד לגיבור הלאומי האוקראיני חמלניצקי,

למשל), הרי העובדה הברוקה האחת היא שהן הפסידו בקרב ונכשלו במאמצייהן, הראשונה לגרש את הרומאים, והשנייה – את הבריטים.

אלא שככל הנראה, כישלון בקרב איננו סיבה לא להיות מוקד לתאוות הזדהות עם סמל לאומי. אולי ההיפך, כמו בסרביה, שם המלך לזאר והתבוסה הגדולה שנחל בקרב קוסובו, לפני כמעט שבע מאות שנה, נמצאים בלב הגאווה הלאומית עד היום.

הניתוק בין זמן המעשה והביטוי הסמלי-קונקרטי שלו מתקיים לא רק לגבי יחידים אלא גם לגבי קבוצות אנשים. נכבדי העיר קאלה, למשל, שהגישו את מפתחות העיר לכובש האנגלי במאה הארבע-עשרה וחיו עד סוף המאה התשע-עשרה להתקבע כמופת של הקרבה ושל לאומיות, ובאופן נדיר למדי כנראה גם של פיסול מונומנטלי, דבר שאי אפשר להגיד על האריה השואג בתל חי, יד לקרב שכמעט לא היה, שחשיבותו לתולדות ההתיישבות היהודית בארץ ישראל אפסית, ושקבוצת האנשים שהוא מנציח, כולל הגיבור הכי מפורסם שלה, נהרגו לפני שהספיקו להוכיח את גבורתם.

לוחמי הגטאות, לעומת זאת, אמנם לא ניצחו אבל ללא ספק הוכיחו גבורה, והיו זוכים לכבוד והנצחה בכל מקום שמכבד גיבורים. אלא שמהו השתנה ביחס הפשוט של הערצה לגיבורים ורצון להזדהות איתם. כמו בחוגים לטיפוח היצירתיות, גם במירוץ לאנדרטה, היום כל אחד יכול. לא צריך לעשות משהו, רק להיות קורבן. טשטוש ההבחנה בין גיבורים לקורבנות הגיע אצלנו לשיאו בהנצחת זכר השואה, כמובן, אבל הוא התחיל כנראה כבר אחרי מלחמת העולם הראשונה; מרגע שהעמידו כמעט בכל עיר באירופה מצבות עם שמותיהם של כל החיילים בני המקום שנפלו במלחמה – גיבורים ופחות גיבורים כאחד; טשטוש שרק התגבר עם המצבות הכלליות לחיילים המתים באשר הם, אלה אשר שמם לא ידוע, ולא ידוע איפה נהרגו ומה בדיוק עשו שם, מה שעושה את החיילים האלמונים האלה מועמדים מתאימים כל-כך להיות סמל לאומי.

לאנשים קונקרטיים יש הרבה תכונות, טובות ורעות, והרבה השתייכויות, דתית, תרבותית, מינית, שבטית וכו', ורק אחת משלל הזהויות האלה היא ההשתייכות לאומה מסוימת. לחייל האלמוני אין אלא זהותו הלאומית, ומשום כך הוא ניחן רק בתכונות שהוגי הלאום והאידיאולוגים שלו מונים כמי שלדעתם הוא בן לאום טיפוסי. כלומר, צרור הקלישאות (גאה ואכזר וגיבור, ולב חם ונפש רחבה או חוש הומור וכיוצא בזה), המאפיינות בעיניהם את בן הלאום (ומבדילות אותו מבני לאומים אחרים), ושקברו הוא משום כך מקום אידיאלי להביא אליו את נציגיהם של לאומים אחרים. בעצם בואם מכירים האורחים בקורבנות

שהמארחים הקריבו, ואילו המארחים אינם מסתכנים בהזדהות עם גיבור ממשי, שהיסטוריונים יכולים לגלות שהיה גם גזען קיצוני או רוצח סדרתי.

כל האנדרטאות, אלה שעומדות במרכז של עיר גדולה (ולכן רבים נתקלים בהן סתם במקרה, כמו יד הזיכרון לחללי המלחמה הגדולה בלונדון), ואלה שרוב המבקרים צריכים לנסוע רחוק כדי לראותן (למשל פסל הנער המתופף שהציל את נפוליאון בכפר קאדנה Cadenet בפרובאנס), בנויות לעינו של המסתכל, ואינן כולאות בתוכן את גופו. המרחב שבו עומד הצופה הוא העולם היומיומי שלו, העולם של החיים, ואילו התזכורות למוות, הפסל או האנדרטה, הן הזרים. ילדי בית ספר הנלקחים לבקר באנדרטאות האלו כאקט חינוכי של הדגשת המרכיב הלאומי בזהותם, או אורחים מארצות אחרות שבאו לחלוק כבוד לסמל הלאומי של זולתם, חופשיים להתעלם מהם (מהפסל, מהסמל הלאומי, ומהמוות) כמעט לגמרי.

את החופש הזה קשה הרבה יותר להשיג במבנים שיש בהם גם פנים, 'אתרי הנצחה' ששואפים לשחזר או לעצב מחדש סיטואציה טוטאלית (מרתף עינויים של ימי הביניים, בונקר נצור ממלחמת העולם השנייה, מחנה ריכוז, מערכת מנהרות המילוט של הווייטקונג וכיו"ב), יצירה המעמידה את המבקר בחלל חדש, מנותק מהמרחב שבו מתנהלים חיי היומיום שלו, המרמז למשמעות סמלית, מעורפלת ככל שתהיה. בניגוד ליחס בין האנדרטה לצופה, בחלל הפנימי הזה התושבים הם נציגי המוות, והמבקר הוא הזר.

הרעיון שכדאי לעתים לעקור אנשים מסביבתם הטבעית כדי לכוון את רוחם להזדהות (לזמן מוגבל) עם משהו גדול מהם (או לפחות לפתוח אותה למשהו שאינם רגילים בו), ושהכנסתם לחלל תחום המסמל משהו מחוץ לעצמו היא אמצעי יעיל לכך – אינו חדש. רעיון זה הוליד לא רק כנסיות, אלא גם קברי קדושים סופים (הדארגה של מואינאדין צ'ישיטי באג'מר, רג'סטאן, אשר בחדר הלא גדול שבנוי עליו נדחקים המונים בריצה מטורפת סביב הקבר) למשל, עולמות אגדה בסגנון דיסני, מסעדות קונספט, וכמובן מוזיאונים. ואתרי הנצחה.

בניגוד לכנסיות ולמוזיאונים, פחות ברור איזו חוויה טוטאלית מרוממת רוח אמור להשיג החלל המנותק. רשות "יד ושם", למשל, אשר "שמה לה למטרה להנציח את זיכרון השואה ולהנחילה לדורות הבאים, כדי שזוועות השואה ומוראותיה לא יישכחו לעד", אינה מסתפקת בתייעוד, שעל חשיבותו אין עוררין, לצרכיהם של חוקרים שיעבדו אותו לספרים שקהל רחב יותר יוכל ללמוד מהם, אלא שואפת לספק – באמצעות החלל הזרוע מבנים וכיכרות ואנדרטאות

ושדרות – לכל אזרח או אורח חווייה מרוכזת, מין מסע מודרך לגהינום וחזרה. לשם מה? דומה שזכר זוועות השואה יישמר במסמכים, ספרים, יומנים, צילומים, סרטים, הקלטות, ולא בניסיון לעצב חלל – עיצוב אמנותי שלתוכו ומתוכו מובילים את תלמידי בתי הספר, קבוצות התיירים והאורחים הנכבדים מחו"ל. מרוב עיצוב עולה מהמקום התחושה כי מישהו רוצה לייצר מניפולציה רגשית (או אידיאולוגית), ולשכנע לזכור לא רק את מה עשה לך עמלק, אלא גם שהמומתים לא היו סתם קורבנות, כי אם קדושים וגיבורים, ושגם אתה, המזדהה איתם, קורבן אתה, ולכן יש לך הזכות לעשות לאחרים מה שעשו לך.

בניגוד לסמליות הכבדה שאדריכלי "יד ושם" הרעיפו על המקום, ולשימושיות הבעייתית למדי שלו (האם מי שבא להתייחד עם זכר הוריו או לחפש את הכפר שממנו עלה סבו באמת רוצה לפגוש שם את שומרי הראש של נשיא גרמניה הבא לתת כבוד לישראל היהודית?), בבית "יד לבנים" בתל אביב יש הידור של פשטות שעושה את המקום הצנוע והנחבא הזה, ועם זאת המרווח להפליא, ואת הגן המקיף אותו ואת אולם ההנצחה שבמרכזו, לאתר מתאים מאין כמוהו להרהר במתים ובמה שהם "ציוו לנו במותם".

על שלושת הקירות הפנימיים של האולם הנדיב יש רשימות של הנופלים במערכות ישראל, רשימות דמוקרטיות ביותר, בלי ציון דרגה, תפקיד או מעשה גבורה (את כל אלה אפשר למצוא באתר שבמחשב הניצב על הבמה הקטנה, שהתגלה כיעיל וידידותי למשתמש), וככל שהמבט מתקדם בהן, ממלחמת השחרור ועד מלחמת לבנון, מתגלה משהו לא בלתי מפתיע. אם להאמין למה שעולה מהן, הרי שלא רק שאין גיבורים, גם לא היו בעצם מלחמות שונות, אלא רק מלחמה ארוכה אחת, מקום המדינה ועד שלא נשאר מקום על הקיר: לא כמו באנדרטאות לנופלים באירופה במלחמת העולם הראשונה והשנייה. יש להניח שגם שם היו אנשים אשר מתו בזמן שירותם הצבאי, קורבנות לתאונות, או חיילים ששמו קץ לחייהם, ואחרים שנשלחו אל מעבר לים וחזרו בארונות. הם כבר לא כל-כך לאומיים, כנראה, באירופה החדשה, שאינה מוכנה עוד להגדיר את עצמה באמצעות הנופלים.

לא כן אנחנו. כל מי שהיה במדי צה"ל כשמצא אותו המוות, בתאונת דרכים, מאש ירודותית, מכדור שנפלט, בזמן מלחמה ובזמן שלום (אם כי, כאמור, מהקיר מתקבל שלא היה כזה ב-62 השנים האחרונות), כולם נמצאים שם בשורה ארוכה ארוכה. אם לחזור ולציין את המובן מאליו, המסר של "יד ושם" חוזר גם בבניין הסימפטי בתל אביב: אין גיבורים, יש רק נצח ישראל, וכל הארץ חזית, תמיד, וכולנו קורבנות.